

UDK 316.2 Bourdieu, P.

Pregledni rad.

Primljeno: 17. 09. 2012.

Prihvaćeno: 28. 10. 2012.

REFLEKSIVNOST U SOCIOLOGIJI PIERREA BOURDIEUA: NADILAŽENJE SOCIOLOŠKIH DIHOTOMIJA

Matko Sorić

Ilije Smiljanića 2

23 000 Zadar

e-mail: soric.matko@gmail.com

Sažetak

Ovaj članak obrađuje problem refleksivnosti u sociologiji Pierrea Bourdieua. Konceptom habitusa kao utjelovljenih dispozicija, Bourdieu prikazuje ljudsku praksu kao najvećim dijelom neosvijestenu aktivnost. S obzirom da isto vrijedi i za sociološki habitus, svrha refleksivne sociologije je neutralizirati neosvijestene pretpostavke sociološkog habitusa, odnosno doxu sociološkog intelektualnog polja. Konceptom polja kao povijesno proizvedene i trajne konfiguracije objektivnih položaja Bourdieu osigurava refleksivnoj sociologiji nužan predmet analize, a time i status znanosti. Primjenjujući refleksivno nadilaženje teorijskih antinomija sociologije, Bourdieu osporava uvriježene sociološke binarne opozicije, kao što su akter/struktura, subjektivizam/objektivizam, teorija/empiriya, subjekt/objekt i mikro/makro.

Ključne riječi: epistemička refleksivnost, habitus, objektivifikacija objektivifikacije, Pierre Bourdieu, polje, refleksivna sociologija, refleksivnost.

1. UVOD

Ovaj rad analizira problem refleksivne sociologije u teoriji francuskog sociologa Pierrea Bourdieua.¹ Bourdieu smatra kako sociologija može zadobiti status objektivne znanosti u punom smislu te riječi samo pod uvjetom da primjenjuje refleksivnost, odnosno samo ako vlastite neosvijestene predrasude neutralizira *sociologijom sociologije*. Budući da je prema Bourdieuovim promišljanjima sociologija dio društva, on je analizira konceptualnim aparatom razvijenim za istraživanje društva. Stoga se pojam refleksivnosti mora objasniti najvažnijim Bourdieuovim konceptima.

1 Članak se razvio iz diplomskog rada autora, naslovljenog "Refleksivnost u sociologiji Pierra Bourdieua", napisanog pod mentorstvom prof. dr. sc. Inge Tomić-Koludrović i obranjenog na Odjelu za sociologiju Sveučilišta u Zadru 25. studenog 2010. godine.

2. REFLEKSIVNOST U KONTEKSTU BOURDIEUOVE TEORIJE DRUŠTVA

Osnovicu Bourdieuove teorije društva čini dijalektički odnos između *habitusa* i *polja* (Vandenbergh, 1999:49; Thomson, 2008:75; Bourdieu, 1977:3; Wacquant, 1989:26; Bourdieu u Wacquant, 1989:43). Umjesto rigidno polariziranih i na procesualnost neosjetljivih pojmovnih parova, kao što su akter i struktura, pojedinac i društvo, individualno i kolektivno, svjesno i nesvjesno, Bourdieu koristi koncepte habitusa i polja kako bi uvažio akumulaciju osobnog iskustva koja regulira buduće djelovanje pojedinca, društveni kontekst i materijalne uvjete formiranja pojedinačnog habitusa, te repetitivne obrasce interakcije koji otkrivaju ne samo objektivnu strukturu izvjesnog polja, nego i mentalne sheme kroz koje se to polje reproducira. Ovaj dio teksta pozabavit će se ulogom refleksivnosti unutar Bourdieuove društvene topologije.

Habitus i polje ovisni su jedno o drugome. U društvenoj svakodnevnicu postoje različite vrste habitusa, kao što postoje i različite vrste polja, međutim, izvjesni habitus može funkcionirati normalno samo u odgovarajućem tipu polja. Zato Bourdieu kaže: "... koncepti habitusa i polja iznimno su povezani." (Bourdieu i Wacquant, 1992:99). Na primjer, osoba s umjetničkim habitusom ne može se automatski integrirati u akademsko polje, kao što se niti osoba s vojničkim habitusom ne može automatski integrirati u umjetničko polje. Ovakva diskrepancija između društvenih položaja i tipova ličnosti moguća je zbog dualne naravi društva. Naime, društvo postoji u dva oblika, zbog čega Bourdieu i koristi dva fundamentalna koncepta u svojoj teoriji društva: "Društvena stvarnost postoji, tako reći, dvostruko, u stvarima i umovima, u poljima i habitusu, unutar i izvan aktera." (Bourdieu i Wacquant, 1992:127). Odnos između habitusa i polja je homologan, što znači da oni dijele sličnu unutrašnju organizaciju odnosa koja omogućuje dvosmjernu izmjenu informacija: "Za Bourdieuovu je teoriju iznimno važno da su struktura polja i struktura habitusa nekako *homologue*. One dijele iste generativne principe." (Grenfell, 2004:27). Dakle, temeljni pojmovi Bourdieuove teorije društva su habitus i polje. Njih je potrebno objasniti u kontekstu ovog rada iz nekoliko razloga. Kao prvo, habitus objašnjava realne efekte individualnog djelovanja bez postuliranja svjesne intencije aktera, što znači da je *sociološki habitus* također prožet određenom neosviještenom dinamikom, a upravo je zahtjev za refleksivnošću može iznijeti na vidjelo. Kao drugo, pojmom polja Bourdieu prihvaća postojanje relativno trajnih i objektivno važećih zakonitosti društva, izbjegava optužbu za voluntarizam i osigurava sociologiji predmet analize, a time ujedno i *status znanosti*, što je krajnji ideal prakticiranja refleksivnosti.²

Što je habitus? Bourdieu vidi društvenog aktera kao utjelovljeno, situirano i pozicionirano biće, neraskidivo isprepleteno s vlastitom individualnom prošlošću i društveno-

² Znanost o društvu moguća je zato što društvo nije u potpunosti kaotično i nepredvidljivo: "... društveni svijet pokazuje se kao vrlo organizirana stvarnost." (Bourdieu, 1990a:132). Da bi se otkrila njezina organizacija, potrebno je prakticirati refleksivnost.

kulturnim kontekstom (Ostrow, 1981; Sulkunen, 1982:107-108; Maton, 2008; Bohman, 1999; Protrka, 2006:944-946). Definirajući habitus, Bourdieu kaže da je on: "... društvo upisano u tijelo, u biološku individu... " (Bourdieu, 1990a:63). Prema tome, habitus je sintetički naziv za mnoštvo pojedinačnih iskustava koja su formirala određeni tip subjektivnosti. Također, navedimo jednu od najcitiranijih i u literaturi najprisutnijih definicija habitusa: "Uvjetovanja povezana s određenim skupom uvjeta postojanja stvaraju *habitus*, sistem trajnih, prenosivih dispozicija, strukturiranih struktura namijenjenih da funkcioniraju kao strukturirajuće strukture, odnosno kao principi koji stvaraju i organiziraju djelovanje i reprezentacije; ti principi odgovaraju objektivnim rezultatima djelovanja, ali ne zahtijevaju svjesnu usmjerenost na cilj ili pokazivanje sposobnosti kojima su stečeni." (Bourdieu, 1990b:53). Osoba koja provodi vrijeme u određenom okruženju (polju) postepeno gradi odgovarajući habitus, prvenstveno kroz interakciju s osobama koje posjeduju već izgrađeni habitus. Nakon procesa svojevrsne 'asimilacije', osoba postaje punopravni član polja, unutar njega slijedi vlastite interese (*ilusio*) i nesvjesno ga reproducira asimilirajući nove članove. Habitus se manifestira u načinu djelovanja i u shvaćanju stvarnosti (reprezentaciji); on prožima osnovicu svih aspekata društvene egzistencije: "Dispozicije habitusa čine *temeljne uzorke* stila ponašanja koji su prisutni u kognitivnim, normativnim i tjelesnim dimenzijama ljudskog djelovanja." (Swartz, 1997:108). Habitus je skup utjelovljenih dispozicija, odnosno tendencija k određenom tipu praksi, određen akumulacijom individualnog iskustva.

Habitus je utjelovljen u individualnom akteru, a osobe s identičnim iskustvom posjeduju identičan habitus i stoga u odgovarajućim okolnostima reaguju na identičan način: "Habitus je upravo taj unutrašnji zakon, *lex insita*, upisan u tijela identičnim povijestima..." (Bourdieu, 1990b:59). Habitus je *utjelovljen*, a za osobe s identičnim habitusom možemo pretpostaviti da su prošle kroz identična iskustva u prošlosti. Kao takav, on je s jedne strane inertan, jer se ne može priskrbiti ili napustiti trenutačno (poput uloge), te automatiziran, odnosno neosviješten. On regulira ne samo ponašanje ili držanje tijela, nego i sam način percepcije: "Stvoriti koncept habitusa kao sistema stečenih dispozicija aktivnih na praktičnoj razini u obliku kategorija percepcije i procjene ili principa klasifikacije ili pak principa organizacije djelovanja značilo je stvoriti društvenog aktera u njegovoj pravoj ulozi praktičnog vladara nad konstruiranjem objekata." (Bourdieu, 1990a:13). Zadatak sociologije je osvijestiti i objektivirati funkcioniranje habitusa, ne samo u različitim društvenim fenomenima, nego također i unutar same sociologije. To je ono čemu stremlje reflektivna sociologija kao objektivizacija objektivizacije (Bourdieu, 1990b:30-41) ili objektivizacija istraživača (Bourdieu, 2003; Deer, 2008).

Pored toga, habitus je ono što određuje i uvjetuje buduće ponašanje aktera. Upravo zato se društveni svijet pokazuje kao organizirana cjelina, a sociologija može otkrivati njezine pravilnosti: "Habitus je, kao sistem dispozicija za određeno djelovanje, objektivni temelj za ponavljajuće ponašanje, i stoga za pravilnost načina ponašanja, a ako se ponašanje može predvidjeti [...], to je zato što je efekt habitusa takav da će akter koji ga posjeduje djelovati na određeni način u određenim okolnostima." (Bourdieu, 1990a:77). Bourdieu ne tvrdi da akter slijepo reproducira objektivne društvene strukture, ali niti da

primjenjuje svjesno razmišljanje bez obzira na situaciju u kojoj se nalazio. Djelovanje je predvidljivo, i teče 'mehanicistički' samo ukoliko habitus i polje odgovaraju jedno drugome. Međutim, budući da se društvo sastoji od mnoštva habitusa, i isto toliko različitih polja (zbog čega osoba s jednim habitusom može zauzeti položaj u drugačijem polju), društvena se reprodukcija nikada ne odvija deterministički. Bourdieu shvaća da se buduće stanje društvene cjeline ne može predvidjeti, ali isto tako da postoje određena mjesta zakonitosti unutar kojih se javlja pravilnost, i tu pravilnost sociologija može mapirati: "Budući da je habitus beskonačna mogućnost stvaranja proizvoda – misli, percepcija, izražaja i djelovanja – čije su granice određene povijesnim i društvenim uvjetima proizvodnje, uvjetovana i uvjetujuća sloboda koju on sadržava jednako je udaljena od nepredvidljivog stvaranja novina koliko i od jednostavne mehaničke reprodukcije izvornog uvjetovanja." (Bourdieu, 1990b:55). U tom smislu je koncept habitusa presudan za razumijevanje Bourdieuovog ideala refleksivne sociologije kao društvene topologije i prakse osvještavanja pretpostavki sociološkog polja.

Habitus i polje su neraskidivo povezani i jedno nije moguće razumjeti bez drugoga (Vandenbergh, 1999:45). Stoga valja objasniti Bourdieuov pojam polja i njegovu važnost za prakticiranje refleksivne sociologije. Bourdieuova sociološka teorija nije holistički usmjerena na društvo kao takvo, odnosno na društvo u cjelini, nego na zasebna mjesta koncentriranih zakonitosti koje Bourdieu naziva *poljima*: "U visokodiferenciranim društvima, društveni prostor je sastavljen od relativno autonomnih društvenih mikroprostora, odnosno od prostora objektivnih odnosa kao mjesta *posebne i nesvodljive* logike i nužnosti u odnosu na druga polja." (Bourdieu i Wacquant, 1992:97). Riječima Davida Swartza, Bourdieu shvaća društvo kao skup posebnih polja: "Bourdieu konceptualizira moderno društvo kao skup relativno samostalnih ali strukturalno homolognih polja proizvodnje, razmjene i potrošnje različitih tipova kapitala i materijalnih dobara." (Swartz, 1997:9). Izvjesno polje sastavljeno je od aktera s kompatibilnim habitusima. Ono što je važno primijetiti jest da se habitus ne može izgraditi izvan polja, a isto tako da polje ne postoji bez habitusa. Ovakvim postuliranjem odnosa između habitusa i polja Bourdieu nudi jednu deesencijaliziranu, odnosno deatomiziranu teoriju društva; on predmet sociologije shvaća relacijski (Bourdieu u Wacquant, 1989:39), u čemu možemo prepoznati utjecaj strukturalizma: "Misliti pomoću koncepta polja znači *misliti relacijski*." (Bourdieu i Wacquant, 1992:96). Iz strukturalističke perspektive, identitet elementa nije svodljiv na njegova partikularna svojstva, nego ga treba odrediti s obzirom na kontekst unutar kojeg se nalazi, odnosno, s obzirom na strukturu. Zato Bourdieu kaže: "O polju možemo razmišljati kao o prostoru unutar kojeg se odvijaju efekti polja, tako da ono što se događa nekom predmetu unutar polja ne može biti objašnjeno isključivo njemu imanentnim svojstvima." (Bourdieu i Wacquant, 1992:100). Budući da je polje trajnija formacija od aktera kao nositelja odgovarajućih habitusa, posrijedi je objektivna struktura, što otvara mogućnost njegove analize: "...polje se može definirati kao mreža, ili konfiguracija, objektivnih odnosa između položaja." (Bourdieu i Wacquant, 1992:97). Premda Bourdieu zazire od determinističkih modela društvene reprodukcije, konceptom polja on istovremeno anihilira i potencijalnu kritiku za

konstruktivistički voluntarizam prema kojem bi jedno društvo moglo potpuno svjesno, slobodno i neuvjetovano određivati svoje buduće stanje. Zbog toga je možda najbolje razmišljati o polju kao o *inertnoj* formaciji, što znači da se u njoj promjena događa, ali ne trenutačno i svjesno. U tom smislu Bourdieu tvrdi da njime ukida uvriježenu com-teovsku opoziciju između društvene statike i dinamike: “Sam koncept polja implicira nadilaženje uvriježene opozicije između strukture i povijesti, očuvanja i promjene...” (Bourdieu i Wacquant, 1992:89).

Možda je najbolje određenje polja i habitusa dao Loïc Wacquant: “...njegovi najvažniji koncepti *habitusa i polja označavaju čvorove vezâ*. Polje se sastoji od skupa objektivnih, povijesnih veza između položaja osiguranih određenim oblicima moći (ili kapitala), dok se habitus sastoji od skupa povijesnih veza ‘odloženih’ unutar pojedinačnih tijela u obliku mentalne matrice percepcije, vrednovanja i djelovanja.” (Bourdieu i Wacquant, 1992:16). Polje sačinjavaju objektivne veze između povijesno konstruiranih položaja, što znači da u društvenom svijetu postoji određena pravilnost, podložna analizi refleksivne sociologije.

Rezimirajući ovaj dio teksta, možemo reći da Bourdieuov zahtjev za refleksivnim prakticiranjem sociologije pretpostavlja postojanje određenih objektivnih zakonitosti društva, neosviještenost dijela društvenih procesa, nemogućnost izdvajanja sociologa iz društva te neosviještene prakse također prisutne u njihovoj zajednici. Sociološko polje pretpostavlja sociološki habitus, što istovremeno znači da se sama konfiguracija polja i dominantne paradigme ne preispituju. Kao i u bilo kojem drugom društvenom polju, neki procesi se odvijaju automatski. Prakticirati refleksivnu sociologiju znači neutralizirati taj automatizam i biti svjestan objektivnih položaja članova sociološkog polja, unutrašnje distribucije kapitala i interesa koji su definirani samom strukturom sociološkog polja, a nisu isključivo znanstveni. U Bourdieuovom modelu društva, sociolozi nisu zasebna kasta potpuno izdvojena iz društvenog svijeta; oni su sami podložni zakonitostima koje pokušavaju otkriti. Jedini način da to naprave jest preusmjerenje dijela znanstvene pažnje s društva kao vanjskog i primarnog objekta analize na samu sociološku zajednicu. Refleksivna sociologija u kontekstu Bourdieuove društvene teorije zahtjeva kontinuirano revidiranje i primjenjivanje konceptualnog aparata razvijenog za analizu društva na samu sociološku zajednicu (Bourdieu u Wacquant, 1989:55).

3. REFLEKSIVNO NADILAŽENJE SOCIOLOŠKIH BINARNOSTI

Prepoznatljiv motiv sociološke teorije Pierrea Bourdieua jest napuštanje različitih antinomija. Bourdieuova kritika socioloških binarizama važna je u kontekstu ovoga rada zbog toga što je posrijedi *primjena epistemičke refleksivnosti* na konkretnim teorijskim problemima. Kao što to tvrde Bourdieu, Chamboredon i Passeron, tradicionalne sociološke teorije nisu ništa drugo nego konstruirano znanje o društvu, blisko spontanoj sociologiji, koje refleksivna sociologija treba napustiti kao neznanstveno (Bourdieu, Chamboredon i Passeron, 1991:28). Operacionaliziranjem različitih pojmovnih parova, Bourdieu nudi arhetipsku primjenu refleksivnosti, prvenstveno na primjeru vlastitog

obrazovanja, a potom i na dominantnim teorijama, prevladavajućim problemima te metodološkim prijedporima njegova vremena.

Bourdieuova polazna teza jest da binarne opozicije nastaju tijekom obrazovnog procesa i pojednostavljenog objašnjavanja (Bourdieu i Wacquant, 1992:181). Razlog tvorbe pojmovnih parova leži u propedeutičkoj potrebi za svojevrsnim banaliziranjem podučavane materije. Međutim, time se istovremeno petrificiraju sociološke kategorije, što rezultira neopravdanim problemima. Zbog toga je Bourdieu sebi postavio demontiranje socioloških binarnih opozicija kao jedan od najvažnijih profesionalnih zadataka (Bourdieu, 1990a:34; Bourdieu u Wacquant, 1989:47). Nadilaženje binarnih opozicija zapravo je primjena refleksivne metodologije, budući da se u tom procesu sociolog ili sociologinja mora obračunati s vlastitim profesionalnim habitusom, osvijestiti ga i neutralizirati. U nastavku teksta opisat ću način na koji Bourdieu osporava klasične sociološke binarnosti, kao što su akter/struktura, subjektivizam/objektivizam, teorija/empirijska, subjekt/object te mikro/makro.

3.1. Akter i struktura

Među opozicijama koje Pierre Bourdieu osporava je i ona između aktera i strukture. Prema mišljenju Anthonyja Giddensa, ta opozicija predstavlja jedan od najvećih problema suvremene sociološke teorije (Giddens, 1984:139-144; Giddens, 1979; prema Swartz, 1997: 8). Akter je slobodna individualna osoba sa sposobnošću svjesnog razmišljanja i koordiniranja vlastitog djelovanja, dok struktura predstavlja stabilan, trajan i o akteru neovisan društveni kontekst. Prema Emileu Durkheimu (1999), čiju teoriju Bourdieu nastoji oživiti (Kalanj, 2002; Wacquant, 2011), društvena struktura sastoji se od društvenih činjenica, koje akter prepoznaje kao otpor nakon što pokuša utjecati na njih. U tom smislu, akter i struktura su antagonistički i dijametralno suprotstavljene entiteti. Bourdieu tvrdi kako je njegov koncept *habitusa* osmišljen upravo kako bi ukinuo tu opoziciju: "...znanstveno potpuno neopravdana opozicija između osobe i društva, koju je koncept habitusa, utjelovljenog društvenog života, i stoga individualiziranog, nastojao nadići." (Bourdieu, 1990a:31), odnosno: "Koncept habitusa uvažava činjenicu da društveni akteri nisu niti čestice tvari pod vanjskom kontrolom, niti minijaturne monade vođene isključivo unutrašnjim motivima, izvodeći savršeno racionalan program djelovanja iz unutrašnjosti." (Bourdieu i Wacquant, 1992:136). Opozicija akter/struktura problematična je iz nekoliko razloga: struktura ne može postojati bez aktera kao njezinih nosioca, odnos aktera i strukture može biti prijateljski isto koliko i neprijateljski, ponašanje aktera ne mora biti svjesno regulirano, akter ne može nastati bez strukture, a između samih aktera postoje neegalitarni odnosi moći koji nekima od njih omogućuju povratan utjecaj na strukturu. Iz tih razloga Bourdieu nastoji drugačije objasniti društvenu dinamiku.

Bourdieu decidirano odbacuje metodološki individualizam, svojstven primjerice teorijama racionalnog izbora, te odbacuje aktera kao predmet sociološke analize: "Koncept polja nas podsjeća da pravi predmet društvene znanosti nije pojedinac..." (Bourdieu i Wacquant, 1992:107). To se vidi i u njegovom određenju habitusa kao 'podruštvljene

subjektivnosti' (Bourdieu i Wacquant, 1992:126). Koncepti habitusa i polja osmišljeni su kako bi neutralizirali isključivost kategorija aktera i strukture (Maton, 2008:53). Bourdieuov akter je utjelovljen akter; on je kondicioniran vlastitim habitusom, a svoje djelovanje orijentira u skladu s poljem u kojem se nalazi. To znači da može svjesno razmišljati (usprkos tome što je njegova svjesnost ograničena akumuliranim iskustvima) i djelovati u skladu s vlastitim odlukama (premda njegovi potencijalni potezi ovise o količini kapitala unutar polja): "...društveni akteri nisu 'čestice' kojima mehanički upravljaju vanjske sile. Oni su prvenstveno nosioci kapitala, te mogu, ovisno o njihovoj putanji i položaju u polju određenim posjedovanjem kapitala (volumenom i strukturom), odlučiti usmjeriti se ili prema održavanju distribucije kapitala ili prema podrivanju te distribucije." (Bourdieu i Wacquant, 1992:108-109). Prema tome, dvije su osnovne kategorije djelovanja; prva je usmjerena na reprodukciju nejednake raspodjele kapitala, a druga na ujednačavanje te raspodjele, bez obzira o kojem obliku kapitala bila riječ. Budući da Bourdieu ne govori o transcendentnom akteru s uvijek identičnom matricom ponašanja, on ne govori niti o interesu po sebi, nego o interesu unutar izvjesnog polja: "Ja preferiram pojam *illusio*, budući da uvijek govorim o specifičnim interesima, odnosno o interesima koji su istovremeno i uvjet i rezultat djelovanja povijesno omeđenih polja." (Bourdieu i Wacquant, 1992:115). U skladu sa svim navedenim, jasno je da se akterov habitus ne može formirati izvan polja, niti može valjano funkcionirati izvan njega. No također, budući da je monolitni, totalizirajući pojam društvene strukture razlomljen na mnoštvo *polja*, nema garancije da će akter biti stalno unutar istog polja. Čak i kada on ostaje unutar njega, može raditi na ujednačavanju distribucije kapitala i time transformirati polje. Na taj način Bourdieu objašnjava društvenu promjenu, bez hiperboliziranja uloge aktera i bez upadanja u determinizam, što u konačnici opoziciju akter/struktura čini suvišnom.

3.2. Subjektivizam i objektivizam

U društvenoj svakodnevnicu svaki prosječan akter objašnjava sam sebi svijet na ovaj ili onaj način. Kako se sociologija treba odnositi prema takvom tipu znanja? Je li akterovo znanje o društvu istinito? Sociološke teorije subjektivističke orijentacije, poput etnometodologije, simboličkog interakcionizma, konstruktivizma i fenomenologije, sklone su afirmativnom odgovoru (Helle i Eisenstadt, 1986; Turner, 2010b; Layder, 2006:76; Johnson, 2008:109-163; Callero, 2003:119-121). Sociološke teorije objektivističke orijentacije, kao što su marksizam, struktural-funkcionalizam i bihevizizam, sklone su u potpunosti zanemariti znanje aktera o društvu i ne obazirući se na njegovu svijest opisati društvene procese vlastitim diskursom (Ritzer, 1997; Turner, 2010a; Johnson, 2008:309-365). Bourdieu ovo polariziranje socioloških teorija na osi subjektivizam-objektivizam decidirano odbacuje: "Od svih opozicija koje neopravdano cijepaju društvenu znanost, ona najtemeljnija i najštetnija je ona između subjektivizma i objektivizma." (Bourdieu, 1990b:25), a u njegovom nadilaženju vidi glavni cilj vlastitog teoretiziranja (Jenkins, 1992:21; Bourdieu, 1989; King, 2000:417). Ljudsko djelovanje nikada ne teče u potpunosti svjesno ili u potpunosti nesvjesno; omjer svjesnog i nesvjesnog ponašanja varira

od situacije do situacije i povijesno je promjenjiv, zbog čega ga je besmisleno reducirati isključivo na jednu ili drugu opciju. Također, ako prihvatimo subjektivizam u strogom smislu, onda je sociologija kao znanost potpuno suvišna i nepotrebna; međutim, opasnost objektivizma leži u tome što istraživač ili istraživačica može akterima pripisati misli i motive koje oni zapravo ne posjeduju, odnosno teorijskom racionalizacijom ponuditi neopravdano objašnjenje određenog društvenog fenomena, što Bourdieu naziva intelektualističkom greškom ili predrasudom (Bourdieu, 1977:19; 1990b:29; Bourdieu i Wacquant, 1992:69). Tipičnu grešku objektivističke epistemologije Bourdieu objašnjava na primjeru jezika (Bourdieu, 1990c:382); govornik određenog jezika ne mora biti svjestan gramatičkih pravila, ali ipak može u potpunosti valjano govoriti taj jezik: "Govoriti o kodu u odnosu na gramatiku znači napraviti veliku grešku, koja se sastoji od stavljanja vlastitih pretpostavki u umove proučavanih ljudi kako bi se razumjelo što oni rade." (Bourdieu, 1990a:80). Kao što govorniku jezika ne treba pripisivati poznavanje gramatike, isto tako društvenom akteru ne treba pripisivati naknadno uspostavljene teorijske konstrukcije.

Na koji način Bourdieu osporava opoziciju subjektivizam/objektivizam? Prvenstveno konceptom habitusa. Subjektivistički orijentirane paradigme ne samo da naglašavaju znanje i svjesnost aktera, nego u toj svjesnosti vide i garanciju njegove slobode. Isto tako, objektivističke perspektive nedostatak svijesti poistovjećuju s nedostatkom slobode. Bourdieu negira subjektivizam i poistovjećivanje svijesti sa slobodom zamišljajući aktera kao habitusom uvjetovano i kondicionirano biće: "...sociolog otkriva nužnost, ograničenja društvenih uvjeta i uvjetovanja, u samoj jezgri 'subjekta', u obliku onoga što sam nazvao habitusom." (Bourdieu, 1990a:15). To što akter razmišlja ne znači da je istovremeno slobodan, budući da je njegovo razmišljanje uvjetovano habitusom. Pojmom habitusa Bourdieu nastoji napustiti dilemu subjektivizam/objektivizam: "Koncepti poput habitusa (odnosno sistema dispozicija), praktičnog osjećaja ili strategije povezani su s mojim nastojanjem da izbjegnem strukturalistički objektivizam bez upadanja u subjektivizam." (Bourdieu, 1990a:61). Nadalje: "Lažna dilema između društvene fizike i društvene fenomenologije može se nadići samo razumijevanjem principa dijalektičkih odnosa koji su uspostavljeni između materijalnog skupa svojstava i klasifikacijskih shema *habitusa*, tog proizvođa društvenih pravilnosti po kojem i kroz koji postoji društveni svijet." (Bourdieu, 1990b:140). Habitus je sistem *trajnih* dispozicija, što znači da on ima objektivnu egzistenciju i da ga je moguće zahvatiti u društvenoj realnosti. Istovremeno, akter ima mogućnost osvještavanja automatiziranih interakcija s poljem, odnosno mogućnost transformacija samog polja. Prema tome, Bourdieuov akter nije a priori svjestan; njegovo ponašanje je prvenstveno nesvjesno i nepromišljeno, ali ga je moguće osvijestiti. Osvještavanje habitusa nije ništa drugo nego primjena refleksivnosti. Za razliku od subjektivističkog apsolutiziranja svijesti aktera, objektivizam je odbacuje: "Objektivizam, koji nastoji uspostaviti objektivne pravilnosti (strukture, zakone, sisteme odnosa, itd.) neovisne o svijesti i volji pojedinca, postavlja radikalni diskontinuitet između teoretskog znanja i praktičnog znanja, te mahom odbacuje neposredne reprezentacije kao 'racionalizaciju', 'zdrav razum' ili 'ideologiju' aktera." (Bourdieu, 1990b:26).

U tome Bourdieu prepoznaje znanstveni postupak i prihvaća ga kako bi legitimirao potrebu za sociologijom: “Objektivistički odmak od zdravorazumskog shvaćanja, ideologija, spontane sociologije i ‘narodnih teorija’, neizbježan je i nužan dio znanstvene procedure – bez nje ne možete...” (Bourdieu, 1990a:130). Da bi sociologija bila *znanost*, ona se mora uzdići iznad primarnih reprezentacija prosječnog aktera. Sociologija ih mora osporiti, ali ne i zaboraviti: “Sociologija ne može biti znanost potpuno odvojena od zdravorazumskih shvaćanja, osim ako ne nadvlada sistematske namjere spontane sociologije kroz organizirani otpor teorije znanja društvenog čiji principi osporavaju, korak po korak, pretpostavke naivne filozofije društvenog.” (Bourdieu, Chamboredon i Passeron, 1991:15). Taj aspekt objektivizma Bourdieu prihvaća. Međutim, on je također svjestan i opasnosti objektivizam, kao pozicije sklone školskoj perspektivi i projekciji teorijski konstruiranog modela na realnost (Foster, 2005). Pojašnjavajući to, Loïc Wacquant kaže: “Glavna opasnost objektivizma je to što, budući da mu nedostaje princip stvaranja pravilnosti, olako zamjeni model za realnost, odnosno reificira stvorene strukture odnoseći se prema njima kao prema bićima obdarenima sposobnošću ponašanja po uzoru na povijesne aktere.” (Bourdieu i Wacquant, 1992:8). Refleksivni sociolog treba biti upoznat s tom manom objektivizma, zbog čega bi je trebao i znati izbjeći.

Kako u konačnici Bourdieu pomiruje subjektivizam i objektivizam? Njegovu poziciju možemo odrediti kao ‘blagi objektivizam’. Zagovarajući nadilaženje primarnih reprezentacija, on nastoji sociologiji osigurati status znanstvenosti, što nije karakteristično za subjektivistički orijentirane paradigme. U tom smislu je objektivist. No, posrijedi je *blagi* objektivizam, jer smatra da valjana sociološka teorija treba objasniti ne samo djela, nego i misli, tj. ne samo vanjske efekte djelovanja, nego i individualna objašnjenja vlastitog djelovanja: “...društvena znanost mora za svoj predmet uzeti samu društvenu stvarnost i percepciju te stvarnosti, perspektive, mjesta gledanja koja, zbog svojeg položaja u objektivnom društvenom prostoru, akteri imaju na tu stvarnost.” (Bourdieu, 1990a:130), odnosno: “Društvena znanost mora u određenje svojeg predmeta uključiti i izvorne reprezentacije predmeta, koje je trebala napustiti kako bi postigla ‘objektivan’ opis.” (Bourdieu, 1990b:135). Odnos između zdravorazumskog znanja i znanstvenog znanja možemo opisati kao *početnu* i *krajnju* točku uspješnog sociološkog istraživanja (Alvesson i Sköldbberg, 2000:32). Dakle, riječ je o ‘blagom objektivizmu’. Bourdieu pomiruje objektivizam i subjektivizam priklanjajući se sociologiji kao znanosti koja otkriva objektivne zakonitosti društva istovremeno objašnjavajući i uvažavajući način na koji akteri shvaćaju društveni svijet oko sebe.

3.3. Teorija i empirija

Vrijeme i društveni kontekst u kojem Bourdieu djeluje obilježeni su tendencijom ka institucionalnoj specijalizaciji. Sociološke organizacije ograničavaju vlastito djelovanje ili na teorijska promišljanja s jedne strane ili na razvoj empirijske metodologije s druge strane. Bourdieu smatra da je takva polarizacija nepotrebna i štetna, te prema riječima Loïca Wacquanta (1992) zagovara kombiniranje teorijskog i empirijskog rada u znanstvenoj karijeri istog istraživača ili istraživačice: “...Bourdieu zagovara *stapanje*

konstruiranja teorije s praktičnim istraživačkim operacijama.” (Bourdieu i Wacquant, 1992:34). Budući da je društveni svijet razlomljen na mnoštvo zasebnih polja, teorijska sistematizacija može neopravdano homogenizirati specifične cjeline: “Prostori značenja koji odgovaraju prostorima djelovanja su zatvoreni – i stoga otporni na kontrolu logike putem sistematizacije...” (Bourdieu, 1990b:87). Jedini način da se izbjegne ova teoriciistička, odnosno ‘intelektualistička greška’ jest izlazak na teren i neposredno sakupljanje podataka iz društva.³ Istraživač ili istraživačica mora steći ‘osjećaj za igru’ (*sens du jeu*) promjenjiv od polja do polja i nedokučiv čistom spekulacijom, kako ne bi nastavio ratificirati dominantnu *doxu* intelektualnog polja (Bourdieu u Wacquant, 1989:38). Bourdieu razlikuje ‘logiku logičara’ i ‘logiku prakse’ (Bourdieu, 1977:96-158; 1990b:80-97; 1990c:383-384). Premda sami akteri mogu društveni svijet opisivati jezikom pravila, i premda je sociologija kao znanost sklona tome, Bourdieu tvrdi da distancirana perspektiva istraživača ne može primijetiti situacije u kojima nastupa, primjerice, suspenzija pravila, u kojima se pravilo modificira prema zahtjevima konkretne situacije ili dolazi u konflikt s drugim pravilom. Sam pokušaj objašnjavanja društvenog svijeta putem pravila osuđen je na neuspjeh: “Logicizam svojstven objektivističkoj perspektivi ima sklonost ignoriranju činjenice da znanstvena konstrukcija ne može zahvatiti principe praktične logike bez nasilnog mijenjanja njezine prirode.” (Bourdieu, 1990b:90). Razlog tome je razlika između ‘logike logičara’ i ‘logike prakse’: “Praksa ima logiku koja ne odgovara logici logičara.” (Bourdieu, 1990b:86). Objašnjavati svijet putem pravila znači neopravdano ga racionalizirati, odnosno, upisivati u predmet analize vlastite stavove. Jedini način da se izbjegne ova objektivistička zabluda intelektualističke greške jest izlazak na teren i neposredno iskustvo analiziranog aspekta društva, odnosno kategoričko ukidanje razlikovanja teorijskog i empirijskog rada (Swartz, 1997:35; Bourdieu u Wacquant, 1989:50). Drugim riječima, sinteza i kombiniranje teorijskog i empirijskog rada u karijeri *istog* sociologa ili sociologinje i unutar *istih* socioloških institucija. Pilot-istraživanje možemo shvatiti kao jedan aspekt refleksivnog pristupa društvu kojim se mogu ispraviti eventualne intelektualističke predrasude.

3.4. Subjekt i objekt

Bourdieu osporava terminološki par naivne socijalne epistemologije - dihotomiju subjekt-objekt. Objekt je naziv za predmet istraživanja, za ono *što* se istražuje, a subjekt za istraživača ili istraživačicu, odnosno za onoga *tko* istražuje. Objekt je pasivan i statičan, dok se subjekt mora potruditi ne bi li ga razumio i objasnio. U ovakvoj konceptualizaciji istraživačkog modela implicitno su sadržane pretpostavke kako objekt nikako ne može utjecati na subjekt, kako su subjekt i objekt radikalno odvojeni te kako objekt treba iz istraživačkog procesa izaći nepromijenjen. Bourdieu kritizira sve te pretpostavke. Sastavni segment sociološkog istraživanja je ono što Bourdieu (2003) naziva ‘objektifikacijom’ – proces napuštanja vlastitog svjetonazora. Objektificirati nešto znači uzeti to

³ Franz Schultheis, Patricia Holder i Constantin Wagner (2009) upravo na takav način tumače Bourdieuov rad u Alžiru.

za predmet analize i distancirati se od njega. U tom smislu, objektivizacija je sastavni i neizbježni dio antropologije, sociologije i etnologije kao društvenih znanosti (Bourdieu, 1990b:11). Novost koju Bourdieu uvodi jest da se objektivizacija usmjeri na one koji je prakticiraju, odnosno, da se objektivizira sam proces objektivizacije kako bi se ostvario veći stupanj objektivnosti (Jenkins, 1992:37). U tom slučaju subjekt postaje objekt, pa sama distinkcija prestaje imati smisla.

Distinkcija subjekt/objekt ima neke sličnosti s opozicijom subjektivizam/objektivizam, ali je ipak posrijedi zaseban par pojmova. Jedna sličnost je u tome što je objektivizam sklon negaciji primarnih reprezentacija i uspostavljanju distance između sociološke teorije i društvene zbilje. Tu razdvojenost pretpostavlja opozicija subjekt/objekt, zbog čega je ona puno prisutnija u objektivistički orijentiranim paradigmatama: "Objektivistički odnos s predmetom je način očuvanja distance, izuzimanje sebe iz predmeta, izbjegavanje vezivanja za predmet." (Bourdieu, 1990b:19). Prema Bourdieuu, objektivizam razdvaja subjekt i objekt, svodeći njihov odnos na apstraktnu razmjenu simbola: "Objektivizam gleda na svijet kao na predstavu namijenjenu promatraču koji zauzima određeno 'mjesto gledanja' na djelovanje i koji se ponaša, upisujući u predmet principe njegovog odnosa s predmetom, kao da je ono namijenjeno isključivo spoznaji i kao da su sve interakcije s njime jedino izmjene simbola." (Bourdieu, 1990b:52). Na ovaj način slika društvenog svijeta nije valjano predstavljena. Kako bi ga sociologija što vjernije opisala, ona mora objektivizirati sam proces istraživanja, odnosno, mora postati refleksivna: "Prava refleksivna sociologija mora se neprestano čuvati epistemocentrizma, ili tog 'etnocentrizma znanstvenika', koji se sastoji u zanemarivanju svega što istraživač upisuje u svoju percepciju objekta samom činjenicom što je smješten izvan objekta, kojega promatra s udaljenost ili iz visine." (Bourdieu i Wacquant, 1992:69-70). Relacija subjekt-objekt sa sobom nosi opasnost od petrifikacije partikularnih uvida što Bourdieu (1990c; 1998:127-140) naziva *školskim razumom*. Da bi se to izbjeglo, potrebno je prakticirati refleksivnu sociologiju, odnosno objektivizirati objektivizaciju i time kontekstualizirati vlastite spoznaje. Jedini način da sociolog ostvari objektivnu spoznaju jest refleksivno priznavanje vlastitog položaja *istraživača*. Sociolog kao subjekt aktivno konstruira vlastiti predmet, ali mogućnosti konstrukcije nisu iscrpljene u aktualnoj i dominantnoj paradigmati, što znači da shvaćanje društvenog svijeta ovisi i o stanju sociologije kao znanosti. Ako je svjestan ove prostorno-vremenske ograničenosti, sociolog neće neopravdano univerzalizirati kratkotrajne i opsegom ograničene segmente vlastite spoznaje.

3.5. Mikro i makro

Jedna od najvažnijih dilema sociologije na kraju dvadesetog stoljeća bila je ona između mikro i makro pristupa (Ritzer, 1997:389; Alexander i Giesen, 1987:1). Treba li se sociologija baviti mikro interakcijama ili makro strukturama? Bourdieu ovu dilemu odbacuje kao i sve prethodne.

Bourdieu smatra kako mikro perspektive nisu u stanju valjano objasniti interakciju, budući da zanemaruju kontekst i preduvjete za određenu interakciju: "...interakcija je vidljiv i puko fenomenalan zbroj presijecanja hijerarhiziranih polja." (Bourdieu i Wacquant,

ant, 1992:257). Interakcija je samo krajnji, zamjetljivi rezultat niza događaja, minulih procesa i strukturalnih relacija koje se zanemaruju jer nisu neposredno vidljive: "...isti-na interakcije nikada nije u potpunosti sadržana u interakciji podložnoj promatranju." (Bourdieu, 1990a:127). Najbanalnija konverzacija aktera na ulici ne može se valjano objasniti ako zanemarimo zajednički jezik aktera, njihove prethodne susrete, društvene uloge (susjedi, kolege s posla, poznanici, itd.) i akumulaciju iskustva kroz ono što Bourdieu naziva habitusom. Iz tih razloga, Bourdieu odbacuje mikro perspektivu i skloniji je makro paradigmi, uz neke preinake u odnosu na njezine karakteristične forme. Naime, Bourdieu tvrdi da, iako sociologija mora objektivirati društveno znanje, ona ne smije zanemariti svijest aktera i način na koji akter sam sebi objašnjava vlastito djelovanje: "... postojeće određenje stvarnosti dio je potpune definicije društvene stvarnosti..." (Bourdieu, 1990b:108). Budući da Bourdieu inzistira na uvažavanju svijesti aktera, ne može se reći da je posrijedi tipičan makro pristup.

Opozicija mikro/makro pretpostavlja da postoji nužna i neraskidiva korelacija između svijesti o motivima i svijesti o posljedicama djelovanja. Mikro perspektiva iz činjenice da je akter svjestan motiva vlastitog djelovanja neopravdano zaključuje da je samim time svjestan i posljedica. Makro perspektiva iz činjenice da akter nije svjestan posljedica vlastitog djelovanja neopravdano zaključuje da nije svjestan niti motiva vlastitog djelovanja. Oba zaključka su promašena, jer ne postoji korelacija između svijesti o motivima i svijesti o posljedicama. Podsjetimo se, Bourdieu govori o društvu kao o trajnoj, stabilnoj i objektivnoj strukturi odnosa: "...stvarnost je relacijska: ono što postoji u društvenom svijetu su odnosi – ne interakcije između aktera ili intersubjektivne veze pojedinaca, nego objektivni odnosi koji postoje 'neovisno o pojedinačnoj svijesti i volji', kao što je to rekao Marx." (Bourdieu i Wacquant, 1992:97). Individualni akter ne mora biti svjestan tih objektivnih odnosa, budući da je velik dio njegova djelovanja kondicioniran habitusom, što znači da teče automatski i neosviješteno. Konceptom habitusa Bourdieu objašnjava svjesno i nesvjesno ponašanje, te raskida vezu između svijesti o motivima djelovanja (smislenosti) i svijesti o posljedicama djelovanja (racionalnosti): "Habitus je ono što moramo pretpostaviti kako bismo objasnili da društveni akteri nisu *racionalni*, ali su *smisleni* – to je ono što čini sociologiju mogućom." (Bourdieu i Wacquant, 1992:129-130). Weberovom terminologijom rečeno: "Habitus je rješenje problema koji se sastoji u postojanju objektivnog značenja bez subjektivne namjere." (Bourdieu, 1990b:62). Praksa aktera ne mora biti pod potpunom kontrolom svijesti, kao što to sugeriraju mikro teorije, ali isto tako ona nije potpuno neosviještena, kao što to sugeriraju makro teorije. Kada je habitus u skladu s poljem, djelovanje teče nereflektirano, ali kada između njih vlada nesklad, javlja se svijest. Ako je to tako, onda refleksivna sociologija treba napustiti opoziciju mikro/makro, kao i sve njezine pretpostavke.

4. ZAKLJUČAK

Bourdieuovo shvaćanje refleksivnosti nije moguće razraditi bez blage naznake općih crta njegove sociološke teorije. To uključuje objašnjenje pojmova kao što su habitus i polje,

koji predstavljaju srž Bourdieuove teorije. Idejom habitusa kao utjelovljenih dispozicija Bourdieu je, prema vlastitom priznanju, nastojao objasniti činjenicu da ljudska praksa nije uvijek popraćena sviješću, te da je aktualna praksa u poznatim uvjetima rezultat akumuliranog iskustva iz prošlosti. Sociološki habitus je također prožet neosvijesćenim praksama; zadatak refleksivne sociologije jest osvijestiti ih. S druge strane, Bourdieu idejom polja refleksivnoj sociologiji osigurava nužan predmet analize, s obzirom da je posrijedi povijesno proizvedena, ali trajna konfiguracija objektivnih položaja, bez pretenzije na totalan opis cjelokupnog društva i njegovog budućeg razvoja. Bourdieu koristi koncepte habitusa i polja kako bi uvažio akumulaciju osobnog iskustva koja regulira buduće djelovanje pojedinca, društveni kontekst i materijalne uvjete formiranja pojedinačnog habitusa, te repetitivne obrasce interakcije koji otkrivaju ne samo objektivnu strukturu izvjesnog polja, nego i mentalne sheme kroz koje se to polje reproducira.

Primjenjujući refleksivnost u vlastitom radu, Bourdieu osporava uvriježene binarnosti socioloških paradigmi svoga vremena. To su opozicije između aktera i strukture, subjektivizma i objektivizma, teorije i empirije, subjekta i objekta te između mikro i makro pristupa. Opoziciju akter/struktura Bourdieu osporava naglašavajući kako akter s dovoljnom količinom kapitala može povratno utjecati na distribuciju kapitala u polju kojeg je član. Opoziciju subjektivizam/objektivizam Bourdieu osporava integriranjem zdravorazumskih objašnjenja društvenog svijeta u znanstveno, objektivističko objašnjenje društva, čime nastaje *blagi objektivizam*. Opoziciju teorija/empirija Bourdieu osporava zahtijevanjem ukidanja specijalizacije socioloških institucija i kombinacijom teorijsko-istraživačkog rada u karijeri iste osobe. Opoziciju subjekt/objekt Bourdieu osporava modelom utjelovljenog aktera, čiji habitus nije moguće odvojiti od formativnog polja i postavljanjem sociološke zajednice kao objekta vlastitog promatranja. Opoziciju mikro/makro Bourdieu osporava uvažavajući činjenicu kako ne postoji sklad između subjektivnog smisla ljudske prakse i njezinih objektivnih, empirijski zamjetljivih posljedica.

LITERATURA

- Alexander, Jeffrey C. i Giesen, Bernhard (1987). From Reduction to Linkage: The Long View of the Micro-Macro Link, u: Alexander, Jeffrey C., Giesen, Bernhard, Münch, Richard i Smelser, Neil J. (ur.). *The Micro-Macro Link*. Berkley, Los Angeles, London: University of California Press, str. 1-42.
- Alexander, Jeffrey C., Giesen, Bernhard, Münch, Richard i Smelser, Neil J., ur. (1987). *The Micro-Macro Link*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Alvesson, Mats i Sköldbberg, Kaj (2000). *Reflexive Methodology: New Vistas for Qualitative Research*. London: Sage.
- Bohman, James (1999). Practical Reason and Cultural Constraint: Agency in Bourdieu's Theory of Practice, u: Shusterman, Richard (ur.). *Bourdieu: A Critical Reader*. Oxford, Malden: Blackwell Publishers, str. 129-152.

- Bourdieu, Pierre (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre (1988). *Homo Academicus*. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre (1989). Social Space and Symbolic Power, *Sociological Theory*, 7 (1): 14-25.
- Bourdieu, Pierre (1990a). *In Other Words: Essays Towards a Reflexive Sociology*. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre (1990b). *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre (1990c). The Scholastic Point of View, *Cultural Anthropology*, 5 (4): 380-391.
- Bourdieu, Pierre (1998). *Practical Reason: On the Theory of Action*. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre (2000). For a Scholarship with Commitment, *Profession*, 40-45.
- Bourdieu, Pierre (2003). Participant Objectivation, *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 9 (2): 281-294.
- Bourdieu, Pierre i Wacquant, Loïc J. D. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre, Chamboredon, Jean-Claude i Passeron, Jean-Claude (1991). *The Craft of Sociology: Epistemological Preliminaries*. New York, Berlin: Walter de Gruyter.
- Callero, Peter L. (2003). The Sociology of the Self, *Annual Review of Sociology*, 29: 115-133.
- Deer, Cécile (2008). Reflexivity, u: Grenfell, Michael (ur.). *Pierre Bourdieu: Key Concepts*. Durham: Acumen Publishing, str. 199-212.
- Durkheim, Emile (1999). *Pravila sociološke metode*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- Foster, Roger (2005). Pierre Bourdieu's Critique of Scholarly Reason, *Philosophy and Social Criticism*, 31 (1): 89-107.
- Giddens, Anthony (1979). *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*. London: Macmillan.
- Giddens, Anthony (1984). *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.
- Grenfell, Michael (2004). *Pierre Bourdieu: Agent Provocateur*. London, New York: Continuum.
- Grenfell, Michael, ur. (2008). *Pierre Bourdieu: Key Concepts*. Durham: Acumen Publishing.
- Helle, Horst J. i Eisenstadt, Shmuel N., ur. (1986). *Micro-Sociological Theory: Perspectives on Sociological Theory Volume 2*. London: Sage.
- Jenkins, Richard (1992). *Pierre Bourdieu*. New York: Routledge.
- Johnson, Doyle P. (2008). *Contemporary Sociological Theory: An Integrated Multi-Level Approach*. New York, Dordrecht, Heidelberg, London: Springer.
- Kalanj, Rade (2002). Pierre Bourdieu. Sociologija i angažman, *Socijalna ekologija*, 11 (1-2): 97-113.

- King, Anthony (2000). Thinking with Bourdieu Against Bourdieu: A 'Practical' Critique of the Habitus, *Sociological Theory*, 18 (3): 417-433.
- Layder, Derek (2006). *Understanding Social Theory*. London, Thousand Oakes, New Delhi: Sage Publications.
- Maton, Karl (2008). Habitus, u: Grenfell, Michael (ur.). *Pierre Bourdieu: Key Concepts*. Durham: Acumen Publishing, str. 49-65.
- Ostrow, James M. (1981). Culture as a Fundamental Dimension of Experience: A Discussion of Pierre Bourdieu's Theory of Human Habitus, *Human Studies*, 4 (3): 279-297.
- Protrka, Marina (2006). Tijelo-habitus-hexis: Pierre Bourdieu i mogućnost intervencije u strukturu polja, *Filozofska istraživanja*, 26 (4): 941-951.
- Ritzer, George (1997). *Suvremena sociološkijska teorija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Schultheis, Franz, Holder, Patricia i Wagner, Constantin (2009). In Algeria: Pierre Bourdieu's Photographic Fieldwork, *The Sociological Review*, 57 (3): 448-470.
- Shusterman, Richard, ur. (1999). *Bourdieu: A Critical Reader*. Oxford, Malden: Blackwell Publishers.
- Sulkunen, Pekka (1982). Society Made Visible – on the Cultural Sociology of Pierre Bourdieu, *Acta Sociologica*, 25 (2): 103 – 115.
- Susen, Simon i Turner, Bryan S., ur. (2011). *The Legacy of Pierre Bourdieu: Critical Essays*. London, New York, Delhi: Anthem Press.
- Swartz, David (1997). *Culture and Power: the Sociology of Pierre Bourdieu*. Chicago: University of Chicago Press.
- Thomson, Patricia (2008). Field, u: Grenfell, Michael (ur.). *Pierre Bourdieu: Key Concepts*. Durham: Acumen Publishing, str. 67-81.
- Turner, Jonathan H. (2010a). *Theoretical Principles of Sociology Vol. 1: Macrodynamics*. New York, Dordrecht, Heidelberg, London: Springer.
- Turner, Jonathan H. (2010b). *Theoretical Principles of Sociology Vol. 2: Microdynamics*. New York, Dordrecht, Heidelberg, London: Springer.
- Vandenberghe, Frederic (1999). 'The Real as Relational': An Epistemological Analysis of Pierre Bourdieu's Generative Structuralism, *Sociological Theory*, 17 (1): 32-67.
- Wacquant, Loïc J. D. (1989). Towards a Reflexive Sociology: A Workshop with Pierre Bourdieu, u: *Sociological Theory*, 7 (1): 26-63.
- Wacquant, Loïc J. D. (2011). Durkheim and Bourdieu: The Common Plinth and its Cracks, u: Susen, Simon i Turner, Bryan S., (ur.). *The Legacy of Pierre Bourdieu: Critical Essays*. London, New York, Delhi: Anthem Press, str. 91-109.

REFLEXIVITY IN THE SOCIOLOGY OF PIERRE BOURDIEU: BEYOND SOCIOLOGICAL DICHOTOMIES

Matko Sorić

Summary

This article deals with the notion of reflexivity in the sociology of Pierre Bourdieu. Defining the concept of habitus in terms of embodied dispositions, Bourdieu presents human practice as a predominantly unconscious activity. Given that the same applies to sociological habitus, the purpose of reflexive sociology is to neutralize the unconscious assumptions of sociological habitus, that is, the doxa of sociological intellectual field. Using the notion of field to designate a historically produced and continual configuration of objective positions, Bourdieu provides reflexive sociology with its necessary object of analysis and, thus, the status of science. Bourdieu challenged entrenched sociological binary oppositions, such as actor/structure, subjectivism/objectivism, theory/research, subject/object and micro/macro, by applying reflexivity in transcending theoretical antinomies of sociology.

Key words: *epistemic reflexivity, field, habitus, objectification of objectification, Pierre Bourdieu, reflexive sociology, reflexivity*

REFLEXIVITÄT IN DER SOZIOLOGIE PIERRE BOURDIEUS: ÜBERWINDUNG VON SOZIOLOGISCHEN DICHOTOMIEN

Matko Sorić

Zusammenfassung

Der Artikel befaßt sich mit dem Problem der Reflexivität in der Soziologie Pierre Bourdieus. Durch das Habituskonzept als Verinnerlichung von Dispositionen stellt Bourdieu die menschliche Praxis als eine größtenteils unbewusste menschliche Aktivität dar. Da dasselbe für den soziologischen Habitus gilt, ist der Zweck der reflexiven Soziologie, die unbewußten Voraussetzungen des soziologischen Habitus, bzw. die Doxa des soziologischen intellektuellen Feldes zu neutralisieren. Mit dem Konzept des Feldes, als eine geschichtlich erzeugte und dauerhafte Konfiguration von objektiven Lagen, sichert Bourdieu der reflexiven Soziologie das unbedingt nötige Gegenstand der Analyse und somit auch den wissenschaftlichen Status. Durch Anwendung der reflexiven Überwindung von theoretischen Antinomien der Soziologie bestreitet Bourdieu die eingebürgerten soziologischen binären Oppositionen, wie z.B. Akteur/Struktur, Subjektivismus/Objektivismus, Theorie/Empirie, Subjekt/Objekt und mikro/makro.

Schlüsselwörter: *Epistemische Reflexivität, Habitus, Objektivierung der Objektivierung, Pierre Bourdieu, Feld, reflexive Soziologie, Reflexivität.*